

А. В. ТКАЧЕНКО (канд. пед. наук, доц.)

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,

**ЗАВОД ФОТОАПАРАТІВ ДИТЯЧОЇ ТРУДОВОЇ КОМУНИ
ІМЕНІ Ф. Е. ДЗЕРЖИНСЬКОГО ЯК ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ФОН І ЗАСІБ
ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИХОВАНЦІВ**

На основі аналізу маловідомих архівних документів розкрито історію заснування і діяльності заводу фотоапаратів створеної А. С. Макаренком Дитячої трудової комуні імені Ф. Е. Дзержинського. Наводяться дані про динаміку росту обсягів виробництва, показники якості і популярності продукції, зовнішні зв'язки підприємства, обставини вирішення патентних питань. Проаналізовано роль заводу як фактору професійного розвитку вихованців комуні.

Ключові слова: *А. С. Макаренко, Дитяча трудова комуна імені Ф. Е. Дзержинського, завод фотоапаратів, система професійного навчання і виховання підлітків, професійний розвиток особистості.*

Постановка проблеми. Серед чисельних спроб інтерпретації ідей і досвіду видатного українського педагога А. С. Макаренка ми не знаходимо скільки-небудь помітної школи аналізу його спадщини з точки зору професіогенетичного підходу. Проте саме професіогенетичний контекст макаренківської спадщини, на нашу думку, містить ключові категорії щодо розуміння та об'єктивної оцінки його ідей. І особливий інтерес на цьому шляху являють ті епізоди практики соціального педагога-реформатора, в яких його відношення до проблеми професійного розвитку особистості екстраполюється у педагогічних цілях і цінностях. Одним із таких епізодів є організація промислового високотехнологічного виробництва в Дитячій трудовій комуні імені Ф. Е. Дзержинського.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням специфіки виробничо-господарської діяльності у керованих Макаренком закладах у радянській і пострадянській час займалися: Т. Ахаян, Ю. Гербеєв, Л. Гордін, І. Глікман, Л. Дрозд, М. Євтух, Л. Конісевиц, Н. Конопльова, В. Коротов, І. Кривонос, Ю. Крупнов, В. Моргун, Ф. Науменко, С. Невська, М. Ніжинський, М. Окса, М. Павлова, В. Петрова, Л. Саватєєва, С. Соколовський, А. Тер-Гевондян, М. Фере, А. Фролов, В. Шибаєва та ін. Однак на загальному тлі історико-педагогічних нарисів про комуни імені Дзержинського майже не зустрічається праць, які б докладно і об'єктивно розкривали драматичну історію розбудови першого у країні заводу фотоапаратів, показники якості і популярності продукції, зовнішні зв'язки підприємства, обставини вирішення патентних питань тощо.

Формулювання цілей статті. Для вивчення обставин розбудови фотовиробництва комуні імені Дзержинського як своєрідного індустріального фону і засобу професійного розвитку вихованців ми здійснили аналіз чисельних архівних матеріалів, значна частина яких ще донедавна знаходилася у засекречених фондах НКВС і майже не потрапляла до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, другим потужним і ще більш кваліфікованим, ніж електроінструментальне підприємство, виробництвом комуні імені Дзержинського, що відкривало найширші можливості для професійного розвитку комунарів, став завод плівкових фотографічних апаратів. Моментом початку проектування виробництва фотоапаратів на підприємствах комуні, Макаренко називає 2 червня 1932 року. Головним організатором всього комплексу пов'язаних з цим робіт виступив О. Броневий (1898 – 1940) – з вересня 1932 року голова правління комуні. Вже 21 червня правління ухвалило організацію спеціального експериментального бюро з розробки плівкового фотоапарату, що являвся копією німецької марки “Leica” [19, с. 30]. У цей же час підприємства комуні власними силами приступили до випуску новітніх оптичних станків для розпочатого

будівництвом заводу фотоапаратури. Проектна потужність заводу, пуск якого планувався на 1 червня 1933 року, мала становити 100 одиниць продукції на день [1, с. 12].

Перша пробна партія фотоапаратів, що отримали марку ФЕД, кількістю 3 штуки, була випущена 26 жовтня 1932 року. У результаті експертизи, проведеної невдовзі спеціалістами Державного оптичного інституту, ФЕД був визнаний “добрим, таким, що не поступається закордонному зразку, з деякою перевагою у оптичній частині.” Окрилена такою оцінкою, комуна незабаром ініціює комплекс заходів зі створення всієї інфраструктури фотовиробництва. Вже 9 листопаду було організовано управління будівництвом заводу фотоапаратури, яке свою роботу почало із зведення житлового будинку для співробітників заводу. Декілька днів потому стартувало виготовлення технічного проекту заводу, продуктивністю 30000 апаратів на рік, і було створено спеціальне організаційне бюро з його будівництва. Але технічні можливості і промислова потужність комуни дозволили налагодити виробництво нової продукції, не чекаючи завершення будівельних робіт. Завод електроінструментів, наприклад, взяв на себе виготовлення штампів, інструментів, пристроїв і окремих деталей, завдяки чому 28 грудня була випущена перша у СРСР серія плівкових фотоапаратів [19, с. 30 – 31; 20, с. 75].

Подолання значних труднощів з налагодженням надзвичайно складного та високотехнологічного виробництва спричинило дію професійно-виховних заходів такого потужного фактору як адміністративне оточення комуни. Показовою у цьому відношенні є боротьба за якість продукції.

Процедура визначення відповідності виробів стандартам детально описана у записці Бронєвого від 16 лютого 1934 р. до начальника комуни Тепера: вся продукція фотоапаратів має іти на строге випробування протягом одного тижня; після випробувань складається акт про годність апарату (якщо він насправді без дефектів), що підписується особами, які роблять випробування; акт запечатується у конверт й разом з апаратом здається начальнику комуни, де і зберігається; одночасно у конверт запечатуються знімки, зроблені цим апаратом під час випробування [17].

Однак технічний контроль якості окремих деталей, що відбувався на державному рівні, не завжди давав позитивні результати. Першого березня 1934 року, наприклад, НДІ метрології і стандартизації, вивчивши чергову партію об'єктів, кількістю 32 штуки, повідомляв результати перевірки: добре – 7 шт., вельми задовільно – 7 шт., задовільно – 7 шт., незадовільно – 11 шт. Причинами незадовільної якості 34,4 % об'єктів вказувалися астигматизм і велика сферична аберация [2].

На початку 1935 р., очевидно, до керівництва всесоюзного і республіканського НКВС надійшла інформація про низьку якість ФЕД, тому 15 лютого 1935 р. вийшов наказ начальника Адміністративно-господарського управління НКВС України Цикліса, яким “за випуск недоброякісних фотоапаратів і невжиття необхідних заходів” був знятий з посади начальник відділу технічного контролю Голубенко, оголошена сувора догана з попередженням заступнику начальника комуни Теперу і директору фотозаводу Ярошенко, а також попереджено про найсуворішу відповідальність начальника комуни Тихонова та головного інженера Горбунова. Документ відрізнявся надзвичайно категоричним тоном: “не дивлячись на наказ Наркомвнусправ УСРР тов. Балицького про рішуче поліпшення якості фотоапаратів, що випускаються Трудовою Комуною НКВС УСРР ім. Дзержинського, і неодноразові розпорядження, що вказували конкретні шляхи поліпшення якості фотоапаратів, останні до цього часу продовжують випускатися недоброякісними. Таке становище далі терпимим бути не може, бо воно дискредитує не лише Комуни, але і органи НКВС. Народний комісар внутрішніх справ СРСР т. Ягода категорично поставив завдання, або випускати фотоапарати якісні, або зовсім припинити випуск”.

Звертає на себе увагу, що керівництво НКВС робить акцент не лише на людському факторі, як вирішальній умові забезпечення якості виробництва, а виділяє низку моральних складових професійної компетентності працівників: “комуна має за станом обладнання і за наявністю кадрів інженерно-технічних працівників усі можливості випускати доброякісні

апарати. Стан технологічного процесу і освоєння окремих деталей є таке, що вирішує випуск доброякісного апарату лише при наявності добросовісного, уважного і акуратного ставлення до справи”.

В інструктивній частині наказу накреслені декілька шляхів “рішучого усунення відмічених недоліків”. Окрім урегулювання комплексу кваліфікаційних питань, про яке буде сказано нижче, автори наказу наполягали на негайному вирішенні низки технічних завдань: “розробити необхідні спеціальні технологічні карти на всі деталі (приблизно 1000 карт) фотоапарату ФЕД, з найдокладнішою вказівкою особливих умов обробки, ріжучого і вимірювального інструменту, кондукторів і пристроїв, що забезпечують можливу механізацію процесу на даному обладнанні заводу. ... Забезпечити виготовлення інструментальним цехом заводу всього відсутнього ріжучого і контрольно-вимірювального інструменту, ключів, кондукторів і пристроїв, що забезпечують правильне виготовлення і ретельний контроль всіх деталей по ФЕДУ, ретельність збирання, мінімальність люфтів, взаємозамінність частин тощо. ... На основі технічних карт, вимог покупця, врахування підготовленості робили розробити для кожного цеху по деталях і вузлах повноцінні технічні умови бракеражу і прийомки та спустити їх у цехи в потрібній кількості”.

Окремо наказ запроваджував систему досконалого технічного контролю: негайна встановлення у збиральному цеху відсутніх контрольних пунктів, що цілком забезпечують якість деталей і збирання фотоапарату; негайна організація прийомки деталей цеха від цеха; реорганізація роботи ВТК таким чином, щоб внутрішньоцеховий поопераційний контроль підлягав начальнику цеха. Начальнику цеху наказувалося керуватися обов'язковими для нього технічними умовами, а заводському ВТК ставилося в обов'язки контролювати не лише готову продукцію, але й передачу деталей від цеху до цеху.

Як головна економічна вимога висувалося: перевести повністю на фактичний (а не формальний) госпрозрахунок усі цехи фотозаводу, цехам передати оперативне календарне планування, нормування матеріалів, робочої сили і технологічне бюро, лімітувати цехи фондами і формами по всіх показниках плану, організувати “дійсний контроль карбованцем”, а при перевитраті норм – закривати кредити. Крім зазначених, наказ містив ще деякі загальноорганізаційні вимоги: по-перше, негайно організувати диспетчерську службу на заводі, на обов'язки якої покласти своєчасне постачання цехів напівфабрикатами, інструментом та створення нормальних обґрунтованих заділів по деталях і вузлах. І, по-друге, у двохдекадний термін забезпечити належну чистоту і порядок, у цехах створити культурне робоче місце [3].

Судячи із підписаного Циклісом 22 березня чергового наказу, у якому підводилися підсумки виконання перерахованих вище заходів, намітилося значне зрушення у всій роботі фотозаводу, окремі дефекти по різних операціях в основному усунені, робота виконується продумано і уважно, темпи забезпечують закінчення даних робіт у запропоновані терміни, “у цехах і на робочих місцях введені чистота і порядок, що сповна гарантує культурну роботу,” і головне – “при досить уважній перевірці з боку працівників ВТК за наявними у них попередніми технічними умовами, пропуску бракованих деталей і всього фотоапарату в цілому можна уникнути”. Разом з тим, відмічені і деякі недоліки: досі не налагоджені диспетчерська служба і календарне планування, відсутній облік і показники виконання плану механічним цехом, що спричиняє “повний різнобій” у комплектності і надто малий заділ по багатьох деталях. У зв'язку з цим, наказом пропонувалося беззастережно негайно впровадити у роботу механічного цеху намічену систему календарного планування, план довести до кожного працівника, з тим, щоб кожний робітник мав на свою зміну точне і визначене завдання, щоденно вносити до плану виконання за попередній день, доводити цифри щоденного кількісного і якісного виконання плану до відому робітників [4].

Логічним наслідком зростання досконалості продукції фотозаводу і її конкурентоздатності стало підняття питання патентування. У макаренкознавстві досі немає однозначної думки з цього приводу. Як нам удалося з'ясувати, через півтора року після випуску першої серії фотоапаратів дійсно постало питання про відповідні патентні

документи. 11 липня 1934 року господарський відділ НКВС СРСР, якому була передана справа реалізації фотоапаратів, вироблених комуною, звернувся до аналогічного відділу НКВС України з листом: “у зв’язку з тим, що Ваш апарат абсолютно нічим не відрізняється від фотоапарата, що випускається німецькою фірмою “Лейка”, просимо негайно представити нам такі дані: а) чи є запатентованим фотоапарат “ФЕД”, б) номери патентної реєстрації, в) всі матеріали, що є у Вас з порушеного питання. Висилку нам означеного просимо не затримувати, оскільки у протилежному випадку реалізацію ми здійснювати не зможемо” [5]. Наприкінці липня заступник начальника адміністративно-господарського управління НКВС України Елькін звернувся до начальника комуні Марусинова з вимогою негайно скласти відповідь по суті московського запиту [6]. Три дні потому Марусинов проінформував господарський відділ НКВС УСРР, що “наш апарат “ФЕД” дійсно є копією німецької “Лейки” за виключенням деяких деталей. Патентом є не весь апарат “Лейка”, а одна із частин, деталей конструктивних особливостей. Що саме запатентовано нам невідомо. У випадку повідомлення нам, що саме є запатентованим, ми зможемо відповісти по суті порушеного Вами питання. Наш “ФЕД” ні в СРСР, ні закордоном не запатентований” [7].

Для термінового вирішення цих питань комуна відрядила до державного комітету з винахідництва свого співробітника Лейтеса з запитом, чи є запатентованими у СРСР фотоапарати типу “Лейка” німецької фірми “Leitz”. Бюро новизни цього комітету, розташованого у Ленінграді, вже 5 серпня відповіло, що заявки від “Leitz” на вказаний апарат до неї не поступало і патенту на нього у СРСР не видано, “а тому перешкод з патентно-правового боку щодо копіювання їх у СРСР немає” [8]. Таким чином, підозри деяких дослідників у начебто незаконному копіюванні дитячим виховним закладом закордонних виробів виявилися неспроможними, принаймні з точки зору радянського права.

Широкий попит на продукцію унікального підприємства автоматично вводив виробничу діяльність комунарів у певний загальнодержавний контекст, формував відчуття власної причетності до індустріального і культурного розвитку суспільства. Наведемо декілька найпоказовіших прикладів.

У 1932 р. урядом СРСР була ухвалена важлива постанова про будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі. Для пошуків найраціональнішого напрямку магістралі Народний комісаріат шляхів сполучення створив спеціальну Східно-Сибірську експедицію технічних пошуків – “Востизжелдор”. Декілька експедицій, що провели дослідження головної дільниці траси у літку 1932 і 1933 рр. [18] потребували велику кількість спеціального обладнання і у тому числі фотографічного. У зв’язку з цим, “Востизжелдор”, отримавши у той час, очевидно, інформацію про будівництво фотозаводу, звернулася до комуни з заявкою на 90 плівкових фотокамер. Комуна відповіла, що випуск планується на початку 1934 р., тому вже наприкінці квітня Головне управління таборами ОДПУ, у відання якого тоді була віднесена “Востизжелдор”, повторило це замовлення [9]. Таким чином, комуна долучилася до одного із наймасштабніших будівництв століття, про що досі не було відомо макаренкознавству.

Свої потреби щодо виробів заводу висловлювало і військове відомство. Так, наприклад, у січні 1934 року до комуни надійшов лист Центрального аеро-гідродинамічного інституту, який є підтвердженням також і оборонного значення фотопродукції: “за терміною необхідністю для проведення деяких робіт, що мають оборонне значення ... інституту необхідно фіксувати всі показники досвідних приборів на плівку. Відсутність потрібних для цього апаратів типу “Лейки” не дає можливості постановки цієї роботи на дослідження у гідроканалі в силу чого ЦАГІ звертається до Вас з проханням відпустити потрібну кількість “Леєк” типу “ФЕД” з повним набором до неї приладь” [10].

Находилися заявки і від інших авторитетних організацій: 28 березня 1934 року оперативний відділ Управління робітничо-селянської міліції Північнокавказького краю просив повідомити про можливість придбання 5 штук фотоапаратів з оптикою або без такої [11]. Аналогічний запит зробив 3 лютого 1935 року Пожежний відділ Управління НКВС по Азово-Чорноморському краю [12].

Фото завод комуни, очевидно, отримував заявки і безпосередньо від Народного комісаріату з військових і морських справ СРСР (НКВМ). Але, намагаючись привести продукцію у відповідність специфічним вимогам військових, відчув потребу у певній технологічній документації. З цією метою він звернувся до Ленінградського оптико-механічного заводу ім. ОДПУ, але отримав відповідь: “повідомляємо, що для Лейки або подібної їй оптики для НКВМ завод не виготовляє, а тому технічних умов не маємо” [13].

Цікавим прикладом популяризації продукції фото заводу є листування з редакцією головного друкованого органу країни газети “Правда”. Свідченням цього є звернення до редакції, підписане Броневим: “Дитяча Трудова Комуна ДПУ-УСРР ім. Ф. Е. Держинського повідомляє, що відгук і знімки нами отримані. Просимо в подальшому присилати нам найоригінальніші із зроблених нашим апаратом “ФЕД”. Ваші зауваження стосовно роботи і оздоблення нашого фотоапарату приймаємо до керівництва і у подальшій роботі вказані недоліки будуть нами виправлені. Одночасно повідомляємо, що нам дуже бажано, щоб над знімками, які поміщуються у Вашій газеті, був би надпис “Знімок зроблений “ФЕД.” Доводимо до Вашого відому, що ми згодні взяти на себе постачання нашими фотоапаратами Вашої кореспондентської мережі для чого треба Вам прислати свого представника для укладення угоди” [14].

З часом популярність ФЕД зробила його навіть бажаним подарунком. 10 липня 1934 року Броневий проінформував Марусинова, що “Згідно вказівки В. А. [Балицького] треба за списком... послати делегацію до ЦК КП(б)У і вручити подарунки комуни – фотоапарати. Для цього: а) апарати мають бути точно перевірені і випробувані, б) прикладені до них атестати, в) добра упаковка, г) лист комунарів”. Крім того Броневий повідомляв про розпорядження Балицького підготувати по одному фотоапарату для 8 обласних газет за готівковий розрахунок [15].

Створені на заводах комуни умови сприяли постійному зростанню виробничої кваліфікації комунарів. Яскравою ілюстрацією їх професійного розвитку є січневий 1934 року лист українського Науково-дослідного інституту метрології і стандартизації, текст якого наведемо повністю: “При випробуванні 4-х об’єктивів до фотоапарату “ФЕД”, виготовлених у Комуни і порівнянні їх з аналогічними об’єктивами Ленінградськими, встановлено, що дифракційна картина (випробування методом Фуко) у об’єктивах, виготовлених у Комуни, значно краща, ніж у ленінградських. Виключно добра у них центрування. Враховуючі ці переваги, Інститут метрології і стандартизації просить відпустити один об’єктив для відповідальної установки з випробування оптичних систем і їх деталей” [16].

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Процеси будівництва, введення в експлуатацію, виведення на проектну потужність і нарощування темпів виробництва заводу плівкових фотоапаратів комуни імені Держинського створювали надзвичайно широкі можливості для формування засад загальної професіогенетичної компетентності вихованців. Особливо сприятливими умовами для усвідомлення важливості професійного контексту власного життя виступали: виховання почуття особистої причетності до справи промислового розвитку установи, багаті зовнішньо-виробничі зв’язки підприємства, розуміння соціального значення виробленої продукції тощо.

Наступним кроком у дослідженні природи професіогенетичної функції високотехнологічного виробництва комуни передбачається аналіз процесів взаємодетермінації складових базової тріади професійної освіти комунарів – виробничої праці, виробничого навчання і шкільної освіти.

Список використаних джерел

1. Бронева Ал. Пятилетие / Ал. Бронева // Второе рождение. Трудовая коммуна им. Ф. Э. Держинского, Харьков / Сост.: И. Бачелис, С. Шаховский, Л. Гольдфарб. – Харьков, 1932. – С. 9 – 14.
2. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3 – 3 зв.

3. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 3 – 5.
4. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 6 – 7.
5. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 18.
6. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 48.
7. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 51.
8. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 20.
9. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 16.
10. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4.
11. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 13.
12. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 4.
13. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 12.
14. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 19.
15. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 23 – 24.
16. ДАХО. – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.
17. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-4511. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.
18. Крюков А. М. Пути и тревоги: Записки военного железнодорожника [Электронный ресурс] / А. М. Крюков. – Режим доступа до кн.: http://militera.lib.ru/memo/russian/krukov_am/index.html
19. Перевернутые страницы (Вехи, события, факты) // Второе рождение. Трудовая коммуна им. Ф. Э. Дзержинского, Харьков / Сост.: И. Бачелис, С. Шаховский, Л. Гольдфарб. – Харьков, 1932. – С. 15 – 31.
20. Силаков П. Рождение марки “ФД” / П. Силаков // Второе рождение. Трудовая коммуна им. Ф. Э. Дзержинского, Харьков / Сост.: И. Бачелис, С. Шаховский, Л. Гольдфарб. – Харьков, 1932. – С. 67 – 75.

Надійшла до редколегії 25.09.2011

Ткаченко А. В. Завод фотоаппаратов детской трудовой коммуны имени Ф. Э. Дзержинского как индустриальный фон и средство профессионального развития воспитанников

На основе анализа малоизвестных архивных документов раскрыта история основания и деятельности завода фотоаппаратов созданной А. С. Макаренко Детской трудовой коммуны имени Ф. Э. Дзержинского. Приводятся данные о динамике роста объемов производства, показателях качества и популярности продукции, внешних связях предприятия, обстоятельствах решения патентных вопросов. Проанализирована роль завода как фактора профессионального развития воспитанников коммуны.

Ключевые слова: *А. С. Макаренко, Детская трудовая коммуна имени Ф. Э. Дзержинского, завод фотоаппаратов, профессиональное развитие личности.*

Tkachenko A. V. Children's labour commune's named after F. E. Dzerzhinsky plant of cameras as an industrial background and means of professional development of pupils

The author of the article while using the little known archive documents reveals the history of the foundation and activity of the plant of cameras in created by A. S. Makarenko Children's Labour Commune named after F. E. Dzerzhinsky. The data about the dynamics of products amount growth, indicators of quality and popularity of products, external connections of the enterprise, the ways of solving patent questions are represented. The role of the plant as the leading factor of commune's pupils professional development is analyzed.

Key words: *A. S. Makarenko, Children's labour commune named after F. E. Dzerzhinsky, a plant of cameras, professional personal development.*